

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 443

Gospodarka przestrzenna XXI wieku

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2016

Redakcja wydawnicza: Dorota Pitulec
Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz
Korekta: Barbara Cibis
Łamanie: Beata Mazur
Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronach internetowych
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2016

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-604-6

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
53-345 Wrocław, ul. Komandorska 118/120
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
Hanna Adamiczka, Bartosz Adamiczka: Rozwój, odrzucenie, powrót – fazy interakcji miasto-rzeka w kontekście Wrocławia / Development, rejection, return – phases of city-river interaction in the context of Wrocław	11
Krystian Banet, Sylwia Rogala: Znaczenie współpracy miast i gmin w kreowaniu efektywnych systemów transportowych w odpowiedzi na zjawisko <i>urban sprawl</i> / Importance of cooperation between cities and communes in creating effective transportation systems as an answer to negative effects of urban sprawl	23
Maria Czarnecka: Wrocław, Elbląg, Legnica – różne sposoby odbudowy zabytkowych centrów / Wrocław, Elbląg, Legnica – different ways of revitalization of historical centres.....	33
Niki Derlukiewicz, Anna Mempel-Śnieżyk: Realizacja inwestycji w formie partnerstwa publiczno-prywatnego – aspekt teoretyczny / Implementation of investment in the form of public-private partnership – theoretical aspect.....	46
Adam Drobnik, Monika Janiszek, Klaudia Plac: Zielona gospodarka i zielona infrastruktura jako mechanizmy wzmacniania gospodarczo-środowiskowego wymiaru prężności miejskiej / Green economy and green infrastructure as mechanisms for strengthening of economic-environmental dimension of urban resilience	57
Dariusz Gluszczyk: Regionalny Fundusz Kapitałowy – ujęcie koncepcyjne / Regional Capital Fund – conceptual approach	70
Blanka Gosik, Maria Piech: Rola centrum handlowego w procesie gentryfikacji miast / The role of the shopping centre in the process of urban gentrification	79
Adam Sebastian Górski: Znaczenie partycypacji społecznej w procesie rewitalizacji / Importance of social participation in a revitalisation process.....	89
Julia Jachowska: Społeczne skutki gentryfikacji – studium przypadku poznańskiego osiedla Jeżyce / Social consequences of gentrification – case study of Poznań settlement Jeżyce	94
Magdalena Kalisiak-Mędelska: Budżet obywatelski w Polsce. Analiza porównawcza Łodzi i Poznania / Participatory budgeting in Poland. Comparative analysis of Łódź and Poznań	103

Beata Kisielewicz: Miejsce wojewódzkich zintegrowanych inwestycji terytorialnych w regionalnych programach operacyjnych 2014-2020 / Provincial Integrated Territorial Investment in Regional Operational Programmes 2014-2020.....	115
Andrzej Klasik, Jerzy Biniński: Terytorialny foresight strategiczny. Refleksja metodologiczna / Territorial strategic foresight. Methodological reflection.....	124
Natalia Konopinska: Oddziaływanie polityki spójności na rozwój obszarów górskich na przykładzie regionu Rhône-Alpes / Economic development of the Rhône-Alpes region as an example of implementation of cohesion policy in mountainous areas.....	138
Andrzej Łuczyszyn, Agnieszka Chołodecka: Nierówności i rozwarstwienie społeczne jako dylematy społeczeństwa zdolnego do przetrwania / Inequality and social stratification as dilemmas of the society able to survive ...	152
Monika Musiał-Malago: Przeobrażenia w strefach podmiejskich dużych miast na tle procesów suburbanizacji / Changes in the suburban areas of large cities in view of suburbanization processes.....	164
Dorota Rynio: Rewitalizacja w procesie kształtowania zmian jakościowych funkcjonowania miasta / Revitalisation in a process of forming quality changes of city functioning.....	177
Przemysław Sekuła: Wpływ autostrad na rozwój lokalny – wyniki badań / Impact of highways on local development, research working paper.....	188
Piotr Serafin: Rozlewanie się miast na przykładzie Nowego Sącza w województwie małopolskim / Urban sprawl processes on the example of Nowy Sącz in Lesser Poland Voivodeship.....	204
Iga Solecka, Łukasz Dworniczak: Obywatele kształtują krajobraz miasta. Aspekty przestrzenne i funkcjonalne inicjatyw zgłaszanych w ramach Wrocławskiego Budżetu Obywatelskiego 2013-2014 / Residents shape the landscape of the city. Spatial and functional aspects of initiatives proposed under Participatory Budget of Wrocław 2013-2014.....	220
Andrzej Sztando: Motywacja władz małych miast do planowania strategicznego w świetle terminów przyjęcia i okresów obowiązywania strategii rozwoju / Motivation of small towns authorities to strategic planning in the light of timing of adoption and validity of development strategies.....	232
Jarosław Świdziński, Natalia Karolina Świdzińska: Konsultacje społeczne jako narzędzie współpracy obywateli z samorządem gminnym na przykładzie Olsztyna / Public consultation as a tool of cooperation of citizens with local municipality on example of Olsztyn.....	245
Małgorzata Twardzik: Śródmiejskie galerie i ulice handlowe śląskich miast – konkurencja czy kooperacja? (przykład Katowic) / Shopping centers and	

---

shopping streets in Silesian cities – competition or cooperation? (example of Katowice)	268
Alicja Zakrzewska-Półtorak: Inteligentne miasto katalizatorem rozwoju regionu? / Smart city – is it a catalyst for regional development?	282
Paula Zawisza: Projekt „Szlakiem wież widokowych pogranicza polsko-czeskiego” jako przykład ochrony zabytków w Jeleniej Górze / The “Szlakiem wież widokowych pogranicza polsko-czeskiego” project as an example of protection of historical monuments in Jelenia Góra	292

Wstęp

Przestrzeń jest współcześnie ważnym czynnikiem wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego. Sposób jej zagospodarowania często przesądza o konkurencyjności miejsc i podmiotów. W związku z tym gospodarka przestrzenna na początku XXI wieku odgrywa istotną rolę w rozwoju miast i regionów.

W niniejszej publikacji zostały zaprezentowane różne podejścia do gospodarki przestrzennej w kontekście jej wpływu na rozwój współczesnych miast i regionów. Zebrano w niej wyniki badań i przemyśleń autorów zajmujących się aspektami gospodarki przestrzennej: ekonomicznymi, społecznymi, politycznymi, prawnymi oraz środowiskowymi. Czytelnik znajdzie tu wiele informacji oraz studia przypadków dotyczące m.in.: rewitalizacji, odnowy i gentryfikacji obszarów zurbanizowanych, budowy zielonej gospodarki i zielonej infrastruktury, wdrażania koncepcji inteligentnych miast, relacji miasto-rzeka. Duży nacisk kładziony jest na zagospodarowanie przestrzeni miejskich na konkretnych przykładach, ze szczególnym uwzględnieniem funkcji handlowej. Autorzy poruszają także problematykę suburbanizacji i rozlewania się miast oraz ich konsekwencji dla zagospodarowania przestrzennego, nawiązując m.in. do możliwości współpracy międzygminnej w tym zakresie. Kolejny wątek to polityka transportowa oraz wpływ infrastruktury na rozwój lokalny. W publikacji znajdziemy też wyniki badania nastawienia władz małych miast do planowania strategicznego. Autorzy prezentują również zagadnienia partycypacji społecznej i jej roli w kształtowaniu krajobrazu miejskiego, a także opracowania dotyczące: metodologii tworzenia terytorialnego foresightu strategicznego, aspektu teoretycznego partnerstwa publiczno-prywatnego, koncepcji powstawania regionalnych funduszy kapitałowych oraz mechanizmu zintegrowanych inwestycji terytorialnych. Nie zabrakło artykułów traktujących o polityce spójności i zmniejszaniu nierówności społecznych.

Redaktorzy mają nadzieję, że publikacja, zawierająca nawiązania do nowych koncepcji naukowych oraz liczne studia przypadków, okaże się interesująca. Być może będzie ona inspiracją do dalszych badań oraz zachęci do dyskusji osoby zajmujące się różnymi aspektami gospodarki przestrzennej.

Alicja Zakrzewska-Półtorak, Piotr Hajduga, Małgorzata Rogowska

Magdalena Kalisiak-Mędelska

Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Zakład Logistyki UŁ
e-mail: m_medelska@tlen.pl

**BUDŻET OBYWATELSKI W POLSCE.
ANALIZA PORÓWNAWCZA ŁODZI I POZNANIA**

**PARTICIPATORY BUDGETING IN POLAND.
COMPARATIVE ANALYSIS OF ŁÓDŹ AND POZNAŃ**

DOI: 10.15611/pn.2016.443.10

Streszczenie: Budżet obywatelski traktowany jest jako jeden z partycypacyjnych instrumentów zarządzania publicznego. Jest on demokratycznym procesem dyskusji i podejmowania decyzji z udziałem mieszkańców odnośnie do dystrybucji określonej puli środków finansowych będących w dyspozycji jednostki samorządu terytorialnego. W artykule podjęto próbę wskazania rzeczywistej roli budżetu obywatelskiego w poszerzaniu i wzmacnianiu zainteresowania oraz udziału mieszkańców w sprawach lokalnych bezpośrednio ich dotyczących. W tym celu analizie porównawczej poddano zrealizowane w 2015 r. edycje budżetu obywatelskiego w Łodzi i Poznaniu. Dokonano jej pod kątem zasad i procedur jego wdrażania, kierunków podziału środków oraz charakteru projektów (zadań) wyłonionych w drodze głosowania mieszkańców. Na zakończenie przedstawiono wnioski odnoszące się do zaprezentowanych edycji budżetu obywatelskiego.

Słowa kluczowe: samorząd terytorialny, partycypacja, budżet obywatelski.

Summary: Participatory budgeting is considered as one of the public management instruments. It is a democratic process of discussion and decision-making with the participation of the inhabitants regarding the distribution of financial resources, which remain at the disposal of the local government. The author of the article tries to indicate the real role of the civil budget to raise and strengthen interest and participation of residents in local matters directly concerning them. She compares 2015 editions of the civil budget in Łódź and Poznań. The analyses were made in terms of the rules and procedures of their implementation, allocation of resources and the nature of projects (tasks) identified by vote of the people. The conclusions were summarized at the end of the article.

Keywords: local government, participation, participatory budgeting.

1. Wstęp

Reaktywacja samorządu terytorialnego w Polsce na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku stworzyła warunki do uruchomienia demokratycznego mechanizmu dobrowolnego udziału obywateli w zarządzaniu właściwymi im sprawami publicznymi. Tym samym uzyskali oni możliwość oddziaływania na bezpośrednie otoczenie, poczynając od artykulacji swoich opinii i poglądów, na realnym współzrządzeniu kończąc. Jednym z jego przejawów jest uczestnictwo w procesach decyzyjnych w obszarze kształtowania struktury wydatków w ramach wyodrębnionej części budżetu – tzw. budżetu partycypacyjnego (obywatelskiego)¹. Jest on demokratyczną procedurą współuczestnictwa obywateli w tworzeniu polityki finansowej w zakresie realizacji wybranych projektów i inwestycji, głównie na poziomie lokalnym, gdzie namacalność podjętych przez nich decyzji jest znacznie większa niż na innych szczeblach.

Rozwiązanie w postaci budżetu obywatelskiego zastosowano po raz pierwszy w brazylijskim Porto Alegre. Był on efektem zmian sposobu myślenia o redystrybucji publicznych zasobów finansowych na poziomie miasta, regionu. Ich podłożem były pogłębiające się problemy społeczne i ekonomiczne (przestępczość, bieda, rozwarstwienie społeczne itp.). Wprowadzenie tego rodzaju budżetu miało więc na celu, po pierwsze, włączenie wykluczonych grup społecznych w proces zarządzania sprawami publicznymi, tym samym zwiększenie ich współodpowiedzialności za wiele właściwych im spraw publicznych, po drugie, poprawę przejrzystości i efektywności wydatkowania środków publicznych, po trzecie, budowanie wzajemnego zaufania pomiędzy władzami i mieszkańcami [Sadura 2013, s. 11]. Stał się on wielkim sukcesem, przede wszystkim ze względu na to, że mieszkańcy uzyskali prawo bezpośredniego decydowania (a nie zatwierdzania propozycji) o sposobie rozdysponowania środków finansowych, a następnie pełnej kontroli ich wydatkowania [Baiocchi 2003, s. 48]. To spowodowało, że zyskał on ogromną popularność w Europie, Afryce, Azji, Ameryce Północnej, już nie tylko jako narzędzie przemian w zakresie wydatkowania środków publicznych, ale także służące do rozwiązywania określonych problemów konkretnych grup społecznych, np. seniorów czy młodzieży szkolnej [Szaranowicz-Kusz 2014, s. 6].

W Polsce idea budżetu obywatelskiego urzeczywistniła się stosunkowo późno, bo dopiero w 2011 r. za sprawą Sopotu, który jako pierwszy przystąpił do jego wprowadzenia. W ślad za nim poszły inne polskie miasta, w tym Łódź i Poznań, które wyodrębniły jedne z większych kwot w ramach omawianego instrumentu². Tak duże zainteresowanie budżetem partycypacyjnym jest w głównej mierze wypadkową rosnącej aktywności i ambicji społecznych mieszkańców, zaostrzającej się z roku na

¹ W Polsce bardzo często używa się określenia budżet obywatelski. Będzie ono stosowane w dalszej części opracowania.

² Według stanu na koniec 2013 r. doświadczenia z budżetem obywatelskim miało ponad siedemdziesiąt gmin i miast, zob. [Kraszewski, Mojkowski 2014, s. 4].

rok walki wyborczej, społecznych, gospodarczych i politycznych korzyści oraz zainteresowania mediów [Kraszewski, Mojkowski 2014, s. 4]. Wraz ze wzrostem popularności budżetu obywatelskiego coraz wyraźniej zarysowuje się linia podziału między jego zwolennikami i przeciwnikami. Rodzi się bowiem sporo pytań, wątpliwości. Czy rzeczywiście na gruncie polskiej demokracji budżet obywatelski można traktować jako instrument partycypacyjnego zarządzania? Czy jest on raczej, jak wskazują oponenty, jedynie modą, czy też drogą władz ku politycznym korzyściom? Ponadto społeczna ocena budżetu wydaje się trudna, obarczona jest ona bowiem subiektywnymi odczuciami oceniających.

W świetle tak postawionych pytań tok przyjętych w artykule rozważań ukierunkowano na doświadczenia i praktyki w zakresie wdrażania budżetu partycypacyjnego, będącego wyrazem woli mieszkańców co do przeznaczenia określonych kwot środków finansowych będących w dyspozycji władz lokalnych. Nie chodzi jednak o ocenę poprawności zastosowania budżetu, lecz o jego rzeczywiste przełożenie na decyzje obywateli w ważnych sprawach związanych z dobrem wspólnym. Takie podejście stanowi punkt wyjścia do dyskusji na temat określenia jego znaczenia jako instrumentu poszerzania i wzmacniania zainteresowania oraz udziału wszystkich mieszkańców w sprawach ich wspólnego miasta.

W tym celu analizie porównawczej poddano edycje budżetu obywatelskiego zrealizowane w 2015 r. w Łodzi i Poznaniu. Zwrócono uwagę na obowiązujące zasady i procedury budżetu, kierunki podziału środków oraz na charakter zadań (projektów) przyjętych do realizacji w wyniku głosowania. Wybór miast był uzasadniony przede wszystkim możliwością porównania zebranego materiału empirycznego dotyczącego przedmiotowego zagadnienia.

Część teoretyczną artykułu opracowano na podstawie wybranych pozycji literatury przedmiotu odnoszących się do istoty budżetu partycypacyjnego, część empiryczna powstała natomiast na bazie materiałów źródłowych odnoszących się do łódzkiego i poznańskiego budżetu obywatelskiego.

2. Budżet partycypacyjny – identyfikacja pojęcia

Jedną z możliwości pełnego i rzeczywistego zaangażowania się mieszkańców w proces zarządzania sprawami publicznymi jest budżet obywatelski. Uspołecznia on proces budżetowania w obszarze danej hierarchii celów określonych przez samych obywateli. Nie jest to jednak sztywna delegacja uprawnień, lecz szczególny sposób podejścia do myślenia o partycypacyjnym zarządzaniu sprawami publicznymi. Jego idea mocno wpisuje się w koncepcję społeczeństwa obywatelskiego oraz *governance*. Nie ogranicza się jednak tylko do bezpośredniego wpływu obywateli na kierunki zagospodarowania środków publicznych, ale zakłada ich zaangażowanie na wszystkich etapach procedury budżetowej [Rytel-Warzocho 2010, s. 94].

Kwestia definicji budżetu obywatelskiego jest tematem bardzo obszernym, można bowiem się spotkać z bardzo różnymi podejściami, akcentującymi inne aspekty

w szerszym lub węższym ujęciu (tab. 1). Ogólnie rzecz biorąc, budżet obywatelski jest niczym innym jak demokratycznym procesem dyskusji i podejmowania decyzji co do przeznaczenia środków publicznych z udziałem obywateli (mieszkańców). W tym świetle można go traktować jako rozdysponowanie przez mieszkańców przekazanych na ich rzecz wydzielonych środków publicznych. Wydaje się, iż takie podejście spłyca jednak istotę omawianego budżetu, który powinien zakładać bezpośredni udział mieszkańców w planowaniu i kontrolowaniu wydatkowania środków publicznych.

Tabela 1. Wybrane definicje budżetu obywatelskiego

Autor/autorzy	Definicja
A. Rytel	Mechanizm bezpośredniego zaangażowania mieszkańców w cały cykl rzeczywistego budżetowania, tj. od przygotowania projektu uchwały budżetowej po monitoring i kontrolę jego realizacji, zapewniający przejrzyste i odpowiedzialne zarządzanie wydatkowaniem środków publicznych będących w gestii władz lokalnych
W. Kęblowski	Proces decyzyjny, w ramach którego mieszkańcy współtworzą budżet danej jednostki, tym samym decydując o dystrybucji określonej puli środków pieniężnych
B. Wampler	Proces, poprzez który obywatele przedstawiają swoje żądania i priorytety obywatelskie oraz wpływają na strukturę wydatków budżetowych poprzez dyskusję i negocjacje
Y. Sintomer, C. Herzberg, A. Röcke	Instrument uczestnictwa obywateli w procesie decydowania o środkach publicznych. Prawo podejmowania decyzji przysługujące mieszkańcom (wspólnocie), a nie jedynie grupie wyłonionej w drodze wyborów
C. Harkins, J. Egan	Włączenie mieszkańców w dyskusję i głosowanie w sprawie priorytetów wydatkowania środków publicznych, a także w kontrolę i monitoring przebiegu procesu realizacji budżetu

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Sintomer, Herzberg, Röcke 2008, s. 168 (164-178); Rytel-Warzocho 2013, s. 67; Kęblowski 2013, s. 8; Wampler 2007, s. 21; Harkins, Egan 2012, s. 4].

Koncepcja budżetu obywatelskiego w modelu brazylijskim została zadaptowana przez wiele miast na całym świecie (obecnie funkcjonuje kilka modeli budżetu obywatelskiego, wśród których najbardziej znany i najczęściej stosowany jest model oparty na doświadczeniach Porto Alegre³³). Należy jednak zaznaczyć, że jego konstrukcja, zasady i tryb wykonania nie są jednolite, lecz uzależnione od zastanych w danym kraju uwarunkowań prawnych, społecznych, gospodarczych. Różne są także

³³ Y. Sintomer, C. Herzberg, A. Röcke wyróżnili m.in. sześć modeli budżetu obywatelskiego, a mianowicie model: (1) Porto Alegre dostosowany do warunków Europy, (2) uczestnictwa zorganizowanych grup interesu, (3) negocjacji publiczno-prywatnych, (4) konsultacji, (5) bezpośredniego udziału (bezpośrednie głosowanie), (6) wydzielonych funduszy na szczeblu miasta. Wyróżnienie wymienionych modeli oparto na następujących kryteriach: źródło pochodzenia środków finansowych rozdzielanych wedle procedury budżetu partycypacyjnego, sposób i stopień uczestnictwa mieszkańców w procesie podejmowania decyzji (organizacji spotkań, np. zespoły tematyczne, zamknięte, otwarte publiczne spotkania), sposób przeprowadzania dyskusji (dyskusja, konsultacje, zakres uczestnictwa obywateli w procesie) [Sintomer, Herzberg, Röcke 2008, s. 169].

funkcje, jakie ta forma zaangażowania obywatelskiego spełnia w procesie sprawowania władzy. Konstrukcja budżetu obywatelskiego jako takiego powinna jednak uwzględniać kilka kluczowych zasad, które odróżniają go od innych praktyk angażujących mieszkańców w bieg spraw publicznych [Szaranowicz-Kusz 2014, s. 9-10; *Participatory Budgeting...*, s. 5; Sintomer i in. 2012, s. 2-3] (tab. 2).

Tabela 2. Podstawowe zasady konstrukcji budżetu obywatelskiego

Zasada	Objaśnienie
Współdecydowania	Przekazanie części decyzyjności mieszkańcom w zakresie wydatkowania określonych środków finansowych. Nie należy utożsamiać prawa podejmowania decyzji odnośnie do wydatkowania środków ujętych w budżecie obywatelskim z konsultacjami przyjętymi przez władze rozwiązań, nawet jeśli dochodzi do zmiany ich ostatecznego kształtu pod wpływem opinii mieszkańców
Debata publiczna	Zagwarantowanie prawa udziału mieszkańców w debacie na temat kształtu i przebiegu realizacji budżetu obywatelskiego
Przejrzystość i jawność procedury	Proces tworzenia i zarządzania budżetem musi być przejrzysty i otwarty. Obowiązujące w jego realizacji reguły muszą być jasne, czytelne, proste, zrozumiałe, łatwo dostępne, przede wszystkim spisane i znane wszystkim uczestnikom
Wiążący charakter decyzji	Decyzje odnośnie do kierunków (projektów, zadań) wydatkowania środków finansowych ujętych w budżecie partycypacyjnym są dla władz wiążące
Równość	Prawo wszystkich mieszkańców do przedłożenia propozycji wydatkowania wskazanych środków finansowych i późniejszego nad nimi głosowania
Cykliczności	Ujęcie budżetu obywatelskiego w procesie zarządzania publicznego jako trwałego, regularnego mechanizmu obywatelskiego współdecydowania

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Szaranowicz-Kusz 2014, s. 9].

Zachowanie powyższych zasad jest niezwykle ważne z punktu widzenia aktywizacji tych grup mieszkańców, które pozostają poza nurtem partycypacyjnego uczestnictwa w życiu wspólnoty (np. rozczarowanych kształtem polityki realizowanej przez władze). Wymaga to obopólnego zaufania będącego podstawą dalszej współpracy władz z mieszkańcami, przede wszystkim jednak otwartości władz na potrzeby całej społeczności, a nie jedynie wybranych grup interesu. Trzeba także podkreślić, iż budżet obywatelski dotyczy jasno określonych i ograniczonych środków finansowych. Jego uczestnicy powinni znać zatem dokładną kwotę pozostającą w ich dyspozycji (ta cecha jest niejednokrotnie określana przez oponentów jako „koncert życzeń mieszkańców” w obrębie niewielkich środków finansowych). Ponadto nie należy ograniczać go do małych wyodrębnionych obszarów (dzielnicy, osiedla, instytucji). Wskazane jest, by obejmował on w jakiejś części również projekty adresowane do wszystkich mieszkańców. Zmniejsza to ryzyko dominacji partykularnych interesów pojedynczych grup społecznych czy nawet opcji politycznych. Zaprezentowane wytyczne nie stanowią zamkniętego katalogu. Procedura budżetu obywatel-

skiego powinna zapewnić rzeczywistą władzę decyzyjną mieszkańcom i być podstawą współpracy z władzami oraz jednym z etapów budowania silnego społeczeństwa obywatelskiego.

Sam budżet obywatelski niesie ze sobą wiele ogólnych korzyści w postaci wzmocnienia procesu decentralizacji władzy publicznej, demokratyzacji procesu decyzyjnego, urzeczywistnienia zasady równości i sprawiedliwości społecznej oraz zwiększenia przejrzystości zarządzania, w tym środkami publicznymi. Prezentowany rodzaj budżetu nie jest jednak pozbawiony słabych stron. Wynikają one najczęściej z niskiej świadomości obywatelskiej, niezrozumienia przez mieszkańców idei budżetu obywatelskiego, obaw władz lokalnych o wydłużenie i skomplikowanie procesu decyzyjnego odnośnie do wydatkowania środków, braku wiedzy i doświadczenia w obszarze podjęcia tego rodzaju inicjatywy. Mimo to można go traktować jako narzędzie obywatelskiego rozdysponowania pieniędzy publicznych, przynajmniej z założenia, na najistotniejsze z punktu widzenia zgłaszających przedsięwzięcia (w dalszym ciągu w kręgu dyskusji pozostaje, czy jest to w warunkach polskich narzędzie partycypacyjne).

3. Budżet obywatelski w Polsce – przypadek Łodzi i Poznania

Procedura realizacji budżetu obywatelskiego w polskich miastach jest podobna, choć trudno mówić o jednym, uniwersalnym jego modelu. Miasta decydujące się na jego wprowadzenie bardzo często konstruują swoje własne reguły, w zależności od potrzeb i możliwości, niejednokrotnie wzorując się na już istniejących przykładach. Można jednak wyodrębnić ogólny, wspólny schemat postępowania zakładający: zgłaszanie projektów przewidzianych do realizacji w ramach budżetu obywatelskiego, weryfikację przedłożonych projektów, przygotowanie listy projektów objętych głosowaniem, wybór określonej liczby projektów przez mieszkańców i ich realizację.

Ogólne założenia budżetu partycypacyjnego przyjęte przez władze Łodzi i Poznania nie odbiegają od wskazanego schematu. Nie wykazują również zasadniczych rozbieżności między sobą (tab. 3). Zasadniczą różnicą jest kwota wydzielona w ich ramach i sposób podziału środków na wyodrębnione (bądź też nie) kategorie zadań. Łódzki budżet obywatelski jest, jak do tej pory, największym ze wszystkich wdrożonych przez polskie miasta. Druga jego edycja w 2015 r. obejmowała już 40 mln zł⁴ w podziale: 15% ogółu środków przeznaczonych na budżet obywatelski na zadania o charakterze lokalnym dla każdego z wydzielonych obszarów miasta, 25% na zadania ogólnomiejskie⁵. W Poznaniu przyjęto odmienne rozwiązanie. Podziału 10 mln zł

⁴ 1% dochodów budżetu ogółem i 3% wydatków majątkowych.

⁵ Zadania lokalne odpowiadają potrzebom mieszkańców jednego z wydzielonych obszarów, są zlokalizowane w tych obszarach albo skierowane do mieszkańców je zamieszkujących. Wydzielone obszary pokrywają się z granicami dawnych dzielnic, tj. Bałut, Górnej, Polesia, Śródmieścia i Widzewa. Zadania ogólnomiejskie dotyczą natomiast potrzeb mieszkańców więcej niż jednego wydzielonego obszaru lub miejsce ich realizacji nie jest przypisane do jednego wydzielonego obszaru miasta.

Tabela 3. Cechy budżetu obywatelskiego w Łodzi i Poznaniu (edycja 2015)

Wyszczególnienie	Łódź	Poznań
Kto może zgłaszać projekty	każdy mieszkaniec miasta (wymagane jest poparcie przynajmniej 15 mieszkańców)	osoba fizyczna i/lub prawna, instytucja publiczna oraz organizacja pozarządowa działająca na terenie miasta
Konsultacje społeczne w sprawie wydzielonej części budżetu	tak	tak
Przeznaczenie środków	projekty w ramach zadań znajdujących się w kompetencji gminy i powiatu, które są możliwe do realizacji w trakcie jednego roku budżetowego	projekty w ramach zadań znajdujących się w kompetencji gminy i powiatu
Podział zadań	zadania lokalne i ogólnomiejskie	zadania „duże” i „małe”
Wielkość środków wydzielonych w ramach BO	40 mln zł, z tego: 30 mln zł na zadania lokalne (6 mln zł na każdy wydzielony obszar) 10 mln zł na zadania ogólnomiejskie	10 mln zł, z tego: 8 mln zł na zadania „duże” 2 mln zł na zadania „małe”
Weryfikacja projektów – kryteria	1) kompletność i poprawność wniosku 2) zgodność z kompetencjami gminy/powiatu 3) zgodność z prawem, w tym lokalnym, w szczególności z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego 4) miejsca realizacji 5) możliwości realizacji w ciągu jednego roku 6) limit kosztów w ramach wskazanych grup zadań 7) celowość realizacji zadania w kontekście ustawowych wymogów w zakresie gospodarności	1) możliwość realizacji 2) zgodność z kompetencjami gminy/powiatu 3) miejsce realizacji 4) limit kosztów w ramach wskazanych grup zadań 5) zgodność ze Strategią Rozwoju Miasta 6) zgodność z Mapą Potrzeb Lokalnych 7) możliwość zabezpieczenia w budżecie na kolejne lata ewentualnych kosztów, które projekt będzie generował w przyszłości
Ingerencja w zakres proponowanych zadań zgłoszonych do budżetu	tylko za zgodą autora/autorów	tylko za zgodą autora/autorów
Osoby uprawnione do głosowania	mieszkańcy, którzy ukończyli 16 lat (nie ma wymogu zameldowania)	każdy mieszkaniec posiadający czynne prawo wyborcze, osoby zameldowane, które ukończyły 16 lat oraz osoby studiujące na podstawie numeru legitymacji studenckiej
Głosowanie	jawne, wybór więcej niż jednej propozycji zadania zgłaszanego do BO	powszechne, wybór maksymalnie 3 najważniejszych zadań „dużych” oraz 3 najważniejszych zadań „małych” z listy proponowanych i zweryfikowanych projektów

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Zasady Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego 2015; Zasady Budżetu Obywatelskiego w Mieście Łodzi w 2015 r.; Zarządzenie nr 5837/VI/14 Prezydenta Miasta Łodzi z dnia 5 marca 2014 r. ..., załącznik nr 1].

budżetu obywatelskiego⁶ dokonano bowiem według kryterium puli środków na tzw. zadania „duże” – 80% i zadania „małe” – 20% ogółu środków. Ostateczny koszt projektu, ustalony po dokładnej weryfikacji przez urząd miasta, kwalifikuje projekt do grupy zadań dużych bądź małych.

Warto zwrócić uwagę na dwie ważne kwestie, a mianowicie na: kryteria i proces weryfikacji zgłoszonych projektów. W przypadku Poznania zgłoszony projekt podlega także ocenie pod kątem zgodności z dwoma ważnymi dokumentami, harmonizującymi rozwój miasta, tj. Strategią rozwoju miasta i Mapą potrzeb lokalnych. Drugi z wymienionych dokumentów, na co warto zwrócić uwagę, jest listą rzeczywistych i aktualnych potrzeb mieszkańców, głównie inwestycyjnych, sporządzoną w wyniku otwartych debat obywatelskich. Mapa wyznacza priorytety projektowe w ramach budżetu obywatelskiego dla wnioskodawców oraz Zespołu Opiniującego. W Łodzi widoczna jest większa dowolność w zakresie przedkładanych projektów. Skutkiem tego realizacji podlegają, obok ważnych dla miasta i mieszkańców, także projekty dotyczące bardzo wąskich grup odbiorców, niejednokrotnie o krótkiej trwałości⁷.

Bardzo ważną częścią realizacji budżetu obywatelskiego jest proces weryfikacji projektów zgłoszonych przez mieszkańców. Jego przebieg i jakość odzwierciedlają bowiem rzeczywistą decyzyjność mieszkańców w kwestiach finansowych. Ogólne porównanie weryfikacji projektów w analizowanych miastach wskazuje, w przypadku Poznania, na aktywny udział jednostek pomocniczych w wyborze potencjalnych przedsięwzięć objętych finansowaniem ze środków budżetu obywatelskiego (w Łodzi dopiero w III edycji BO zdecydowano się na obowiązek wskazania jednostki pomocniczej, na terenie której na być realizowane zgłoszone zadanie) (tab. 4.). Decyzyjność poznańskich jednostek pomocniczych w tym zakresie nie jest jednak duża. Po pierwsze, decyzja o tym, które projekty poddane zostaną opiniowaniu przez jednostki pomocnicze, leży w gestii Biura Prezydenta. Po drugie, opiniowanie nie obejmuje projektów miękkich (społecznych). Po trzecie, wydanie negatywnej opinii przez właściwą jednostkę pomocniczą nie przekreśla dalszego procedowania projektu, jak i jego ewentualnej realizacji. A zatem, pełnią one raczej funkcję doradczą dla członków Zespołu Opiniującego będącego ostatecznym decydem odnośnie do wyboru projektów do głosowania. W skład tego zespołu wchodzi szerokie grono przedstawicieli reprezentujących różne środowiska, a mianowicie: radni, członkowie Rady Pożytku Publicznego, Młodzieżowej Rady Konsultacyjnej, Rady Seniorów, urzędnicy, eksperci oraz mieszkańcy. W przypadku Łodzi to członkowie doraźnej komisji Rady Miejskiej ds. budżetu obywatelskiego wskazują na zadanie ujęte na liście głosowania. Arbitralny sposób podejmowania rozstrzygnięć pod kątem formalnym przez organy władzy nie budzi większego sprzeciwu, choć sprzyja uznaniowości oceny. Większy nacisk powinien być położony na budowanie konsensusu spo-

⁶ 0,3% dochodów budżetu ogółem i 1,8% wydatków majątkowych.

⁷ Jako przykład takich projektów można wymienić zakup pianina do ośrodka kultury, sprzętu medycznego i niemedyceznego dla poradni miejskich, środków czystości i higieny osobistej dla noclegowni, zatrudnienie trenera sportów plażowych itp.

łecznego, co pozwala na ograniczenie konfliktów związanych z koniecznością wyboru między alternatywnymi, konkurencyjnymi wobec siebie rozwiązaniami [Dworakowska 2014, s. 64].

Tabela 4. Proces weryfikacji zgłoszonych projektów do budżetu obywatelskiego w Łodzi i Poznaniu

Łódź		Poznań	
1	Rejestracja projektu w rejestrze formularzy oraz weryfikacja pod kątem kompletności i poprawności formularzy (Biuro ds. partycypacji społecznej).	1	Rejestracja projektu w rejestrze formularzy (Biuro Prezydenta)
2	Analiza zgłoszonych projektów przez właściwe merytorycznie komórki organizacyjne UML zgodnie z przyjętymi kryteriami	2	Opiniowanie przez rady osiedli projektów inwestycyjnych, które mają być realizowane na terenie danej jednostki pomocniczej
3	Biuro ds. partycypacji społecznej przekazuje wyniki analizy do Doraźnej Komisji ds. Budżetu Obywatelskiego Rady Miejskiej w celu wskazania przez komisję zadań, które zostaną poddane pod głosowanie	3	Przekazanie opinii do właściwych oddziałów Wydziału ds. wspierania jednostek pomocniczych, następnie do Biura Prezydenta
		4	Przekazanie opinii do właściwych komórek organizacyjnych dokonujących analizy zgłoszonych do PBO zadań, zgodnie z przyjętymi kryteriami
		5	Przesłanie rekomendacji co do wszystkich zgłoszonych projektów do Zespołu Opiniującego
		6	Wybór przedsięwzięć w ramach zadań „dużych” i „małych” podlegających głosowaniu

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Zasady Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego 2015; Zasady Budżetu Obywatelskiego w Mieście Łodzi w 2015 r.; do Zarządzenie nr 5837/VI/14 Prezydenta Miasta Łodzi z dnia 5 marca 2014 r. ..., załącznik nr 1].

Środki finansowe ujęte w omawianych budżetach obywatelskich pozwoliły na wykonanie w Łodzi 65 projektów (58 w ramach zadań lokalnych, 7 – ogólnomiejskich), w Poznaniu – 30 projektów, w tym 10 „dużych” i 20 „małych”. Liczba projektów nie jest adekwatnym odniesieniem, wynika ona bowiem z wielkości środków ujętych w budżetach obywatelskich, które są nieporównywalne (zob. tab. 4.). Warto jednak zwrócić uwagę na rodzaj wybranych do wdrożenia zadań. W obu miastach zasadniczą część środków ukierunkowano na projekty „twarde” infrastrukturalne, obejmujące budowę, rozbudowę, przebudowę, modernizację obiektów o różnym przeznaczeniu (ponad 80%). Pozostałe przeznaczono na działania edukacyjne, sportowe, kulturalne, artystyczne, akcje społeczne adresowane do wybranych grup mieszkańców (świetlice artystyczne dla dzieci dotkniętych wykluczeniem, zdrowotne akcje społeczne, aktywizacja osób starszych). W Łodzi, w odróżnieniu od Pozna-

nia, dopuszcza się także finansowanie ze środków budżetu obywatelskiego różnego rodzaju zakupów (np. sprzętu sportowego, medycznych i niemedyycznych elementów wyposażenia poradni miejskich, książek i audiobooków dla bibliotek, komputerów, programów komputerowych, sprzętu fotograficznego, środków czystości czy pianina). Służą one najczęściej wybranym, często wąskim grupom mieszkańców czy wręcz instytucjom publicznym.

Ocena zadań ujętych w budżetach obywatelskich nie jest łatwa i jednoznaczna. Istota budżetu obywatelskiego nakazuje przedłożenie i wybór projektów mających największe znaczenie dla mieszkańców. Powinny one zatem korespondować z przyjętymi kierunkami rozwoju społeczno-gospodarczego, planowania przestrzennego, odpowiadać na potrzeby różnych grup beneficjentów, aktywizować społecznie mieszkańców oraz stwarzać możliwość długoletniego korzystania. Nierzadko jednak odzwierciedlają one „pomysł” zgłaszających na zagospodarowanie środków budżetu danej jednostki samorządu terytorialnego, pozwalający na rozwiązanie bieżących problemów miasta czy nawet określonych instytucji publicznych.

4. Zakończenie

Spojrzenie na budżet obywatelski od strony teoretycznej pozwala stwierdzić, iż jest on niewątpliwie przejawem dobrowolnego zaangażowania, inicjatywy, a także odpowiedzialności mieszkańców w obszarze wydatkowania środków publicznych. Jako forma partycypacji społecznej (a niewątpliwie za taką można budżet obywatelski uważać) stwarza warunki do dojrzałego dialogu między mieszkańcami i władzami i w konsekwencji wspólnego działania na rzecz interesu publicznego.

Analiza powyższych przypadków budżetu obywatelskiego nasuwa jednak pewne wątpliwości co do spójności założeń teoretycznych z praktyką. Niewątpliwie zarówno w Łodzi, jak i w Poznaniu mieszkańcy uzyskali prawo decydowania o wydatkowaniu określonych środków budżetu jednostki. Konstrukcja poznańskiego budżetu obywatelskiego wymaga jednak większej dojrzałości obywatelskiej (świadczy o tym wymóg spójności projektów z kierunkami rozwoju miasta i rzeczywistymi potrzebami, przede wszystkim inwestycyjnymi), a jego procedura weryfikacyjna angażuje szersze grono przedstawicieli różnych środowisk lokalnych. W Łodzi, sądząc choćby po charakterze przyjętych do realizacji zadań, może być on odbierany jako koncert życzeń mieszkańców i instytucji publicznych w ramach niemałych środków finansowych, nierzadko nieprzynoszących trwałych korzyści dla miasta (odnosi się to szczególnie do kontrowersyjnych zakupów zgłaszanych przez jednostki organizacyjne). Lobbying grup interesu oraz osadzenie procesu weryfikacji na poziomie urzędu i doraźnej komisji, bez udziału mieszkańców, w niewielkim stopniu wpisują budżet obywatelski w Łodzi w nurt partycypacji społecznej. Wyraz woli mieszkańców poprzez konsultacje, złożenie projektów i głosowanie wydają się być niewystarczające.

Warto zatem zastanowić się, czym w rzeczywistości ma być budżet obywatelski – gestem władz w stosunku do mieszkańców i pozornego zaspokojenia ich potrzeby współrzędzenia przez oddanie części władztwa finansowego, co zdaniem autorki ma miejsce w Łodzi, czy jednak wspólnym działaniem, mieszkańców, władz, przedstawicieli środowisk opiniotwórczych, na rzecz wzmacniania społecznej i przestrzennej tkanki miasta w wyniku określonych decyzji finansowych. Niezmiernie ważną kwestią, wokół której toczą się również liczne polemiki, jest skala budżetu partycypacyjnego. Czterdziestomilionowy budżet obywatelski w Łodzi bez wątpienia pozwolił na podjęcie przedsięwzięć podnoszących w trwały sposób jakość życia mieszkańców (przebudowa, modernizacja ciągów komunikacyjnych, przekształcenie przestrzeni publicznej w miejsca atrakcyjne, rewitalizacja parków, budowa, rozbudowa obiektów sportowych, rekreacyjnych, udogodnienia komunikacyjne itp.). Część środków została jednak przeznaczona, w opinii autorki, na projekty nieistotne z punktu widzenia interesu większości mieszkańców, a jedynie ważne dla wąskich grup odbiorców (wskazywane wielokrotnie zakupy). Silny lobbing czyni je w wielu przypadkach bezkonkurencyjnymi wobec innych (ciekawszych, potrzebniejszych) propozycji. Można polemizować z zaprezentowanym stanowiskiem, szczególnie biorąc pod uwagę istotę budżetu obywatelskiego obrazującą wolę mieszkańców w zakresie realizacji konkretnych przedsięwzięć. Nasuwa się zatem wniosek, że wielkość środków budżetu obywatelskiego nie przesądza o jego sukcesie. Jego powodzenie zależy od postaw obywatelskich mieszkańców i ich dojrzałości i odpowiedzialności za swoje miasto. Ich kształtowanie wymaga natomiast czasu, chęci i aktywnego zaangażowania władz w życie społeczności lokalnej. Ponadto, co jest nie mniej istotne, miasta decydujące się na jego wprowadzenie bardzo często powielają już istniejące rozwiązania, tworząc konstrukcję nieodpowiadającą rzeczywistym oczekiwaniom mieszkańców oraz niewpisującą się w określone uwarunkowania lokalne. A przecież przyjęte rozwiązania w zakresie budżetu obywatelskiego w zasadniczym stopniu determinują jego jakość i stopień upodmiotowienia mieszkańców (sprowadzenie ich jedynie do roli zgłaszających projekty i głosujących czy też jako partnerów współdecydujących, na co wydać wskazane środki finansowe) [Mateja].

Powyższe rozważania nie wyczerpały w całości problematyki, jedynie ją zasygnalizowały. Sam budżet nasuwa sporo innych pytań, na które trudno wskazać jednoznaczную odpowiedź, choćby dlatego, że jest on zagadnieniem niedoprecyzowanym w polskiej rzeczywistości⁸. Autorka wyraża jednak pogląd, że dobrze skonstruowany budżet obywatelski jest jednym z bardziej efektywnych mechanizmów zapewniających mieszkańcom trwały wpływ na rozwój miasta, nawet w ramach niewielkiej części budżetu.

---

⁸ Punktem wyjścia do jego uruchomienia jest uprawnienie organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego do podjęcia konsultacji z mieszkańcami.

Literatura

- Baiocchi G., 2003, *Participation, Activism, and Politics: The Porto Alegre Experiment*, [w:] Fung A., Wright E.O. (eds.), *Dependent Democracy. Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*, London.
- Dworakowska M., 2014, *Rola i znaczenie budżetu partycypacyjnego w rozwoju społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] Osiński J., Popławska J.Z. (red.), *Oblicza społeczeństwa obywatelskiego. Państwo. Gospodarka. Świat*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.
- Harkins C., Egan J., 2012, *The Role of Participatory Budgeting in Promoting Localism and Mobilising Community Assets*, Glasgow Center for Population Health.
- Kęłbowski W., 2013, *Budżet partycypacyjny. Krótka historia obsługi*, Instytut Obywatelski, Warszawa, http://www.instytutobywatelski.pl/wpcontent/uploads/2013/03/budzet_partycypacyjny.pdf.
- Kęłbowski W., 2014, *Budżet partycypacyjny. Ewaluacja*, Instytut Obywatelski, Warszawa.
- Komunikat o wynikach głosowania Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego 2015.
- Końcowe wyniki głosowania na propozycje zadań do Łódzkiego Budżetu Obywatelskiego 2015.
- Kraszewski D., Mojkowski M., 2014, *Budżet obywatelski w Polsce*, Fundacja im. S. Batorego, Warszawa.
- Mateja B., *Budżet partycypacyjny w Polsce – wdrożenie i perspektywy*, Uniwersytet Łódzki, <http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/3752/budzet-partycypacyjny-w-polsce-wdrozenie-i-perspektywy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s. 31 (dostęp: 3.07.2015).
- Participatory Budgeting in New York City, 2012-2013 Rulebook*, www.participatorybudgeting.org/wp-content/uploads/2012/07/Rulebook.pdf (dostęp: 12.06.2015).
- Rytel-Warzocho A., 2010, *Partycypacja społeczna w sprawach budżetowych. Model Porto Alegre jako pierwowzór rozwiązań europejskich*, Przegląd Prawa Konstytucyjnego, nr 1.
- Rytel-Warzocho A., 2013, *Budżet obywatelski jako nowa forma społecznej partycypacji*, Przegląd Naukowy Disputatio, t. XV.
- Sadura P., 2013, *Podzielmy się kulturą. Budżet partycypacyjny w Domu Kultury Śródmieście. Opis procesu wraz z rekomendacjami*, Fundacja Pole Dialogu, Warszawa.
- Sintomer Y., Herzberg C., Röcke A., 2008, *Participatory budgeting in Europe: Potentials and challenges*, International Journal of Urban and Regional Research, vol. 32.
- Sintomer Y., Herzberg C., Röcke A., Allegretti G., 2012, *Transnational models of citizen participation: the case of participatory budgeting*, Journal of Public Deliberation, vol. 8, issue 2.
- Szaranowicz-Kusz M., 2014, *Budżet partycypacyjny. Jak mieszkańcy mogą współdecydować o budżecie miasta*, Fundacja Pole Dialogu, Warszawa.
- Wampler B., 2007, *A Guide to Participatory Budgeting*, [w:] *Participatory Budgeting*, The World Bank, Public Sector Governance and Accountability Series.
- Zarządzenie Prezydenta Miasta Łodzi nr 5837/VI/14 z dnia 5 marca 2014 r. w sprawie przeprowadzenia konsultacji społecznych dotyczących budżetu obywatelskiego na 2015 rok.
- Zasady Poznańskiego Budżetu Obywatelskiego 2015.
- Zasady Budżetu Obywatelskiego w Mieście Łodzi 2015.